

Таким чином, дослідження питань тактики проведення перевірки показань на місці за несприятливих умов дозволяє зробити висновок про доцільність доповнення ст. 261 проекту КПК частиною 6-ю і запропонувати таку її у такій редакції:

«З метою забезпечення безпеки потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого слідчий може проводити перевірку показань з використанням інформаційних технологій, коли місце події виступає в опосередкованому вигляді. Про умови такої перевірки зазначається в протоколі. Відомості про понятих до протоколу не вносяться і зберігаються окремо разом із відомостями про особу, взятую під захист. Слідчий вживає заходів щодо збереження конфіденційності відомостей про понятих».

Список літератури: 1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К., 2001. 2. Зеленецкий В. С. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х., 2000. 3. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности. Х., 2002. 4. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: від 23 грудня 1993 р.^{ОКУ} № 3781-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 50. 5. 162. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 51. 6. 163. Про Прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року № 1789-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 53. Ст. 793. 7. 164. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382. 8. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 року № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 4. Ст. 20. 9. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303. 10. Серай М. Концептуальні засади інформатизації судочинства // Вісн. Акад. правових наук України. 2000. № 4 (23). 11. David Adams. Setting the scene // Police review, 3 April 1998.

Надійшла до редколегії 15.01.07

С. Г. Качурін

ЗРАЗКИ ПОЧЕРКУ ТА ПІДПИСІВ У СИСТЕМІ ЗРАЗКІВ ПОРІВНЯННЯ: ПОНЯТТЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ

Процес провадження експертизи з метою вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань у переважній більшості вимагає залучення додаткових матеріалів для дослідження об'єктів, які надійшли експерту. Ці матеріали одержали у криміналістиці й експертній практиці назву «зразків для експертного дослідження». Іноді їх ще називають «зразками для порівняльного дослідження». Процесуальна процедура їх одержання передбачається ст. 199 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України.

Дослідженню методологічних проблем, пов'язаних із зразками порівняння, присвячені роботи А. І. Вінберга, Н. І. Долженко, В. А. Жбанкова, А. І. Мандрик, Ю. К. Орлова, І. А. Петрухіна, З. М. Соколовського, та інших вчених. Проте, не всі питання знайшли однозначне вирішення. Подальшого дослідження й уточнення

вимагають такі категорії, як сутність зразків порівняння, цілі їх одержання (використання), джерела походження, процесуальний статус та інші, у тому числі зразків почерку та підписів. Отже, до основних завдань цієї статті належить визначення поняття «зразки почерку та підписів» та їх місця у системі зразків порівняння.

В експертній і криміналістичній літературі подаються різні визначення зразків порівняння [1, с. 37; 2, с. 22; 3, с. 4]. Автори роблять акцент на різних властивостях і призначенні зразків порівняння. На нашу думку, зразки мають різноманітні властивості, які характеризують їх матеріальну і процесуальну природу, походження, порядок і умови одержання, інформацію, якою вони володіють, та ін. Крім того, зразки використовуються для проведення не тільки ідентифікаційних, але й діагностичних досліджень.

Проведений аналіз а також експертна практика дозволяють відносно зразків, що розглядаються, зробити певні узагальнення, які можуть виступати підставами їх розгорнутої класифікації.

1) За природою зразки порівняння – це матеріальні утворення, властивості й ознаки яких можуть бути сприйняті не тільки експертом, але й іншими учасниками кримінального процесу.

2) За метою використання зразки порівняння поділяються на: а) зразки, які відбираються для вирішення ідентифікаційних завдань (основна мета відібрання зразків почерку полягає у встановленні конкретної особи – виконавця рукописного тексту або підпису; б) зразки, які відбираються для вирішення діагностичних завдань (такі зразки служать для визначення стану виконавця або умов, у яких він знаходився у момент виконання тексту, підпису).

3) За доказовою інформацією, що міститься в них, зразки можуть бути поділені на дві групи: а) зразки, які відображають властивості, ознаки інших об'єктів (у судовому почеркознавстві це почерковий матеріал (тексти, буквено-цифрові записи, підписи)); б) зразки, які є значущими завдяки своїм властивостям (це частини цілого, колекційні зразки, еталони та ін.) [4, с. 669].

4) За ступенем індивідуальності інформації, яка відображається, можна виділити наступні групи зразків: а) зразки, що відображають індивідуальні властивості, ознаки конкретних об'єктів (людей, тварин, ділянок місцевості та ін.); б) зразки, що відображають властивості групи певних об'єктів. Вони містять так звані загальні (родові, групові) ознаки. До них можна віднести еталонні зразки почерку, які виділяються за ознаками нахилу, зв'язності, розміру та ін.

5) За природою властивостей, що відображаються, зразки поділяються на такі групи: а) зразки, що відображають особливості зовнішньої будови об'єкту. Наприклад, спеціально виготовлені експериментальні зразки пишучого приладу, кліше друку, штампугу та ін.; б) зразки, що відображають склад і структуру об'єкту; в) зразки, що відображають функціональні особливості об'єкту

або механізму його утворення. До функціональних властивостей людини належать набуті нею навички, у тому числі професійні. До зразків, що відбивають зазначені навички, належать зразки почерку, письмового та усного мовлення; г) зразки, що відображають одночасно декілька характеристик (комплекс властивостей) об'єкту-оригіналу. Наприклад, зразок рукописного тексту відображає особливості почерку виконавця, зовнішню будову пишучого приладу (ручки, олівця та ін.), склад фарбувальної речовини чорнил або пасти, ознаки письмового мовлення автора документа, стан виконавця або обстановку, у якій він виконував текст [5, с. 108–109].

б) За походженням (джерелом) властивостей, що відображаються у зразках порівняння поділяються на: а) антропогенні, які характеризують людину. До них належать зразки почерку і підписів; б) техногенні – зразки продукції, продукти технологічних процесів; в) природні – зразки ґрунту, рослин та ін.

7) За процесуальним положенням особи, яка перевіряється й від якої відбираються зразки порівняння, виділяють наступні групи: а) зразки обвинуваченого; б) зразки підозрюваного; в) зразки потерпілого; г) зразки свідка.

8) За часом і умовами виникнення відносно моменту порушення кримінальної справи, зразки поділяються на такі види: а) вільні зразки, виконані до порушення кримінальної справи і не пов'язані з фактом її розслідування. Вільними зразками почерку й підписів є різні рукописні тексти у формі листів, заяв, особових листків з обліку кадрів, щоденників; підписи на різних квитанціях та бланках банківських рахунків, касових ордерах і бібліотечних документах. Вільні зразки почерку і підписів є найціннішим порівняльним матеріалом, оскільки, як правило, в них немає навмисного спотворення ознак почерку та підпису; б) умовно-вільні зразки, що виникли у ході розслідування кримінальної справи, але не у зв'язку з призначенням судово-почеркової експертизи. З нашої точки зору, це твердження не є цілком вірним. Умовно-вільні зразки почерку та підписів з тактичних міркувань збираються з метою проведення експертизи, якщо у слідчого є обґрунтовані припущення про вчинення протидії особою, яка перевіряється, при одержанні від неї експериментальних зразків. У зв'язку з цим під умовно-вільними зразками почерку та підписів розуміється рукописний матеріал, виконаний особою після порушення кримінальної справи і в ході її розслідування, у тому числі й для проведення ідентифікаційних та діагностичних експертних досліджень. Умовно-вільні зразки почерку та підписів – це почерковий матеріал і підписи у різних документах, до яких належать заяви, клопотання, пояснення, протоколи слідчих дій, скарги, записки зі слідчих ізоляторів; в) експериментальні зразки, які виконуються

спеціально для експертизи, що призначається слідчим (судом). Цей вид порівняльних зразків є продуктом цілеспрямованої діяльності слідчого, експерта та суду, яка регламентується нормами КПК [5, с. 109].

Заслуговує на позитивну оцінку пропозиція Н. І. Долженко про уточнення традиційних визначень щодо зразків порівняння. Зокрема, пропонується називати вільні зразки «докримінальними», умовно-вільні – «посткримінальними», експериментальні – «спеціальними» [6, с. 12–13]. На наш погляд, наведені уточнення точніше відображають сутність зразків.

9) За процесуальною дією, при проведенні якої одержують, відбирають зразки порівняння, вони можуть бути поділені на: а) зразки, одержані при проведенні слідчих дій; б) зразки, надані обвинуваченим, підозрюваним, потерпілим, свідком, іншими фізичними або юридичними особами (ч. 2 ст. 66 КПК); в) зразки, витребувані слідчим у організацій, установ (ч. 1 ст. 66 КПК).

10) За суб'єктом, який здійснює відібрання зразків, виділяють: а) зразки, які відбираються слідчим самостійно; б) зразки, які відбираються спеціалістом при провадженні слідчих (судових) дій; в) зразки, які відбираються експертом при провадженні експертного дослідження.

11) За слідчою ситуацією відібрання експериментальних зразків від особи, яка перевіряється, можна виділити: а) зразки, які відбираються на добровільній основі, без протидії, зразки, одержані без навмисного спотворення почерку та підписів; б) зразки, які відбираються примусово, а також зразки, що одержані в умовах протидії. Так, особа, яка перевіряється, може відмовитися від надання зразків почерку та підписів, чи добровільно погодитися на надання зразків почерку або підпису, але з наміром їх спотворення.

У доктрині кримінального процесу дотепер юридична природа зразків для порівняльного дослідження не має єдиного визначення. У криміналістичній, кримінально-процесуальній і судово-експертній літературі зустрічаються різні тлумачення процесуального значення зразків для порівняльного дослідження.

Г. Б. Карнович висловлював думку про те, що зразки для порівняльного дослідження «є тими документами або предметами, які можуть служити засобом для розкриття злочину і виявлення винних, тобто речовими доказами» [7, с. 16]. В. Д. Арсеньєв та В. Г. Заблоцький наполягають на тому, що зразки мають розглядатися як «інші документи» (ч. 2 ст. 65 КПК України), які є різновидом доказів [8, с. 121].

Ми вважаємо, що віднесення зразків до речових доказів є невірним. Істотною ознакою, що відрізняє зразки від речових доказів, є відсутність їх прямого зв'язку зі злочином. Крім того, значення порівняльних зразків полягає у тому, що вони є об'єктами

експертизи, а їх одержання – етапом підготовки експертизи. У найзагальнішому вигляді основні відмінності між зразками порівняння і речовими доказами сформулював В. А. Жбанков [9, с. 5]. Зазначені відмінності між зразками для порівняльного дослідження і речовими доказами у походженні, способах одержання і процесуальному порядку використання дозволяють нам приєднатися до точки зору Р. С. Белкіна [4, с. 671], А. І. Вінберга [2, с. 20–29], Н. І. Долженко [6, с. 11] та В. А. Жбанкова [9, с. 5–6], які виділяють зразки у самостійну категорію об'єктів, що використовуються у кримінальному процесі.

На думку В. Я. Колдіна, до зразків порівняння висувається ряд таких загальних вимог: 1) безсумнівність походження; 2) репрезентативність; 3) зіставність.

Безсумнівність походження означає точне встановлення у процесі розслідування, від якої особи або предмету одержані рукописи, відтиснення, вироби та ін. Походження зразка від конкретного, точно встановленого слідством об'єкту, який перевіряється, має бути засвідчене слідчим або судом. Під репрезентативністю (показністю) розуміється достатнє за кількістю та якістю відображення у зразках специфічних загальних і часткових властивостей об'єкту, що ідентифікується. Репрезентативний зразок містить інформацію, необхідну для індивідуалізації об'єкту. Значення вимоги зіставності полягає в усуненні відмінностей порівнюваних відображень у слідах і зразках, не зумовлених дійсною відмінністю властивостей порівнювальних об'єктів. Виконання вимоги зіставності забезпечується одержанням зразків, максимально відповідних досліджуваному об'єкту за механізмом і часом їх утворення. Забезпечення слідчим (судом) вказаних вимог, що висуваються до зразків, є об'єктивною передумовою успішного експертного дослідження [10, с. 112–114].

Виходячи з наведених властивостей та вимог, з урахуванням двох категорій завдань, що вирішуються у процесі експертного дослідження, можна дати визначення зразкам, які виділяються або відбираються для експертного дослідження. Зразок для експертного дослідження – це матеріальний об'єкт, який, безсумнівно, походить від об'єкту, що перевіряється, є його частиною або відображає його властивості та є одержаним суб'єктами доказування у встановленому законом порядку для проведення ідентифікаційних і діагностичних експертних досліджень.

Наведене загальне формулювання може бути підставою для визначення зразків для судово-почеркознавчого дослідження з урахуванням завдань, які вирішуються за їх допомогою [11, с. 68–69]. Зразки почерку та підписів для експертного дослідження – це рукописні тексти, буквено-цифрові записи та підписи, які збираються слідчим (судом) при проведенні слідчих (судових) дій і, без-

сумнівно, відображають письмово-рухові навички осіб, котрі перевіряються, що використовуються з метою ототожнення виконавця досліджуваних рукописних документів-речових доказів або визначення обставин їх виконання (факту виконання рукопису у незвичайних умовах або у незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком або імітацією почерку іншої особи та ін.).

Враховуючи вищезазначене, можна зробити наступні висновки:

1. Зразки порівняння є самостійною категорією об'єктів кримінального судочинства.

2. Зразки порівняння класифікують за: 1) їх природою; 2) метою використання; 3) доказовою інформацією, що міститься у них; 4) ступенем індивідуальності відображуваної інформації; 5) природою відображуваних властивостей; 6) походженням (джерелом) властивостей; 7) процесуальним положенням особи, яка перевіряється; 8) часом та умовами виникнення; 9) процесуальною дією з одержання або відібрання; 10) суб'єктом відібрання; 11) слідчою ситуацією.

3. Зразки почерку та підписів для експертного дослідження – це рукописні тексти, буквено-цифрові записи та підписи, що збираються слідчим (судом) при провадженні слідчих (судових) дій і, безсумнівно, відображають письмово-рухові навички осіб, які перевіряються, а також використовуються з метою ототожнення виконавця досліджуваних рукописних документів або визначення обставин їх виконання.

4. Під умовно-вільними зразками почерку та підписів розуміється рукописний матеріал, виконаний особою після порушення кримінальної справи і в ході її розслідування, і пов'язаний з обставинами цієї справи, а також з метою провадження експертних досліджень.

Список літератури: 1. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. М., 1964. 2. Винберг А. И. Производные вещественные доказательства и образцы для сравнительного исследования в советском уголовном процессе // Соц. законность. 1966. №3. 3. Жбанков В. А. Получение и использование образцов для сравнительного исследования: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.717. М., 1967. 4. Аверьянова Т. В., Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. проф. Р. С. Белкина. М., 1999. 5. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: Учебно-практическое пособие. Х., 2005. 6. Долженко Н. И. Образцы для сравнительного исследования и тактика получения эксперментальных образцов. М., 2003. 7. Карнович Г. Б. К вопросу о классификации вещественных доказательств // Советская криминалистика на службе следствия: Сб. статей / Отв. ред. С. А. Голунский. М., 1956. Вып.8. 8. Арсеньев В. Д., Заблочкий В. Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. К., 1986. 9. Жбанков В. А. Получение образцов для сравнительного исследования. М., 1992. 10. Колдин В. Я. Судебная идентификация. М., 2002. 11. Экспертизы у судовій практиці / За заг. ред. В. Г. Гончаренка. К., 2005.

Надійшла до редколегії 16.01.07